TO‘QIMACHILIK KORXONALARINING INNOVATSION RIVOJLANISHINI TA’MINLASHDA BOSHQARUV YONDASHUVLARI

Nasibboyev Fazliddin Sirojidinovich
Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Yengil sanoatni rivojlantirish agentligi Yengil sanoat sohasida ishlab chiqarishni tashkil etish va kooperatsiya boshqarmasi bosh mutaxassisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20273630

Annotatsiya. *Ushbu maqolada to‘qimachilik sanoati korxonalarining innovatsion faoliyatini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Innovatsiyalarni amaliyotga joriy etish jarayoni tizimlashtirilib, har bir bosqichning o‘ziga xos boshqaruv mexanizmlari ochib berilgan.*

Maqolada davlat, fan va biznes o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, texnoparklar va klasterlarni tashkil etish, moliyalashtirishning barqaror mexanizmlarini yaratish hamda xorijiy texnologiyalar transferini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. *Innovatsion faoliyat, to‘qimachilik sanoati, raqobatbardoshlik, innovatsion infratuzilma, klaster va texnopark*

Iqtisodiyotning, jumladan uning ayrim tarmoqlarining innovatsion yo‘nalishda rivojlanishi, avvalambor, ishlab chiqarish tarkibida yuqori texnologiyali korxonalar salmog‘ini oshirishga tayanadi. Alohida korxonalar darajasida esa innovatsion faoliyat bozor talablari va iste’molchilarning umidlari bilan uyg‘un holda shakllanishi lozim. Bu esa, o‘z navbatida, raqobatbardoshlikni mustahkamlashning zarur shartlaridan biri hisoblanadi.

Jahon bozorlariga yirik va ta’sirli ishtirokchi sifatida chiqishga intilayotgan O‘zbekiston uchun innovatsion faoliyat strategik ahamiyatga ega bo‘lgan asosiy omillardan biriga aylanishi mumkin. Shu sababli mamlakatda davlat darajasida ustuvor rivojlanuvchi tarmoqlar belgilangan bo‘lib, ularning safiga to‘qimachilik sektori ham kiritilgan. Aynan shu sohada innovatsion faollikni oshirish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi va bu sanoat korxonalari, fundamental soha olimlari hamda amaliyotchilar o‘rtasida ilmiy izlanishlarni kengaytirishni taqozo etadi.

Korxonaning innovatsion faoliyatini samarali boshqarish uchun “innovatsiya” tushunchasini mustaqil faoliyat turi sifatida aniq anglash zarur. Innovatsiya — bu jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tizimiga sifat jihatdan yangi mahsulotlar yoki jarayonlarni yaratish, takomillashtirish va amaliyotga joriy etishga qaratilgan murakkab faoliyat bo‘lib, ularning natijalari tijoratlashtirilishi yoki korxonaning iqtisodiy salohiyatini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Mazkur faoliyat o‘z ichiga quyidagi asosiy jarayonlar majmuasini qamrab oladi:

- ilmiy-tadqiqot ishlari va tajriba-konstruktorlik faoliyati;
- eksperimental ishlanmalar hamda yangi mahsulotlarni yaratish;
- yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish va ularni foydalanishga tayyorlash;
- sanoat korxonalarida innovatsiyalarni yaratish yoki joriy etish bilan bog‘liq faoliyatlar (jumladan, patentlash, moliyaviy-iqtisodiy resurslarni safarbar etish, mahsulot va xizmatlarni litsenziyalash, standartlashtirish hamda sertifikatlash);
- innovatsion mahsulotlarni bozorga olib chiqish va ularni sotish kanallarini shakllantirish;

• innovatsion faoliyatni amalga oshirishga qodir bo‘lgan yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va rivojlantirish;

• ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish yoki mavjud mahsulotlarni yangilash maqsadida innovatsion g‘oyalarni amalga oshirish uchun korxonaning o‘z mablag‘lari, strategik hamkorlar resurslari yoki tashqi investitsiyalarni jalb etish.

Shu tariqa, innovatsiya nafaqat yangi g‘oyalarni yaratish, balki ularni amaliy natijaga aylantirishga qaratilgan tizimli va ko‘p bosqichli faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi.

To‘qimachilik korxonalari misolida innovatsion faoliyatning amaliy jihatlarini ko‘rib chiqishdan oldin, ushbu tushunchaning mazmuni va asosiy tarkibiy elementlariga aniqlik kiritish maqsadga muvofiqdir. Mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ixtisoslashtirilgan adabiyotlarda “innovatsion faoliyat” atamasining turli xil talqinlari uchraydi. Biroq, ushbu xilma-xillikka qaramay, ma’lum umumiy qonuniyatlar va hodisaning o‘zagini tashkil etuvchi komponentlarni ajratib ko‘rsatish mumkin.

Umumiy ma’noda, innovatsion faoliyat deganda, odatda, **innovatsiyalarni joriy etishning intensivlik darajasi** hamda shu maqsadlar uchun zarur resurslarni safarbar qilish qobiliyati tushuniladi.

Innovatsion faoliyatning birinchi keng qamrovli ta’rifi Y. Shumpeterning tadqiqotlarida uchraydi [1]. U ushbu tushunchani taraqqiyot va o‘zgarishlar kontekstida yangi kombinatsiyalarni amaliyotga tatbiq etish imkoniyati orqali izohlashni taklif qilgan.

Ayrim tadqiqotchilar, jumladan A.V. Kraynova [2] hamda O.S. Belokrilova [3] innovatsion faoliyatga korxonaning yangiliklarni joriy etish va ularni qabul qilishga nisbatan sezgirligi prizmasidan yondashadilar. Ushbu nuqtai nazardan qaraganda, innovatsion faoliyat o‘ziga xos xususiyat kasb etadi — u oxirgi iste’molchilarning ongi va idrokidagi o‘zgarishlarni aks ettiradi.

G‘arb ilmiy maktablarida “innovatsion faoliyat” tushunchasining nisbatan farqli talqini keng tarqalgan. Unga ko‘ra, innovatsiya G‘arb korxonalari uchun yakuniy maqsad sifatida emas, balki transformatsion jarayonlarni tezlashtiruvchi vosita vazifasini o‘taydi. Bu jarayonlarning so‘nggi va asosiy maqsadi esa — iqtisodiy muvozanatga erishishdan iborat [4].

Shuningdek, innovatsiyaga intellektual faoliyatning yakuniy mahsuli sifatida qaraladigan yondashuv ham mavjud. Bunda u bozorda allaqachon mavjud bo‘lgan mahsulotga nisbatan sifat jihatidan butunlay yangi — ya’ni alternativ taklifni yaratish qobiliyatiga ega deb baholanadi [5].

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda, innovatsion faoliyatni bir qancha asosiy komponentlarni qamrab oluvchi keng qamrovli tushuncha sifatida talqin etish lozim. Bularga quyidagilar kiradi:

• yaratilayotgan mahsulotning yangiligi;
• uning bozor talabiga muvofiqligi;
• korxona nuqtai nazaridan amalga oshirishning rentabellik darajasi;
• mijozga yo‘naltirilgan rivojlanish strategiyasiga bo‘lgan ehtiyoj.

Aynan so‘nggi komponent — mijozga yo‘naltirilganlik — barcha korxonalarning innovatsion harakatlari zamirida yotadi. Bunday yondashuvning yakuniy maqsadi — iste’molchilarning talablarini maksimal darajada qondirish bo‘lib, bunga korxona faoliyatini doimiy ravishda diversifikatsiya qilish va o‘zgartirish orqali erishiladi.

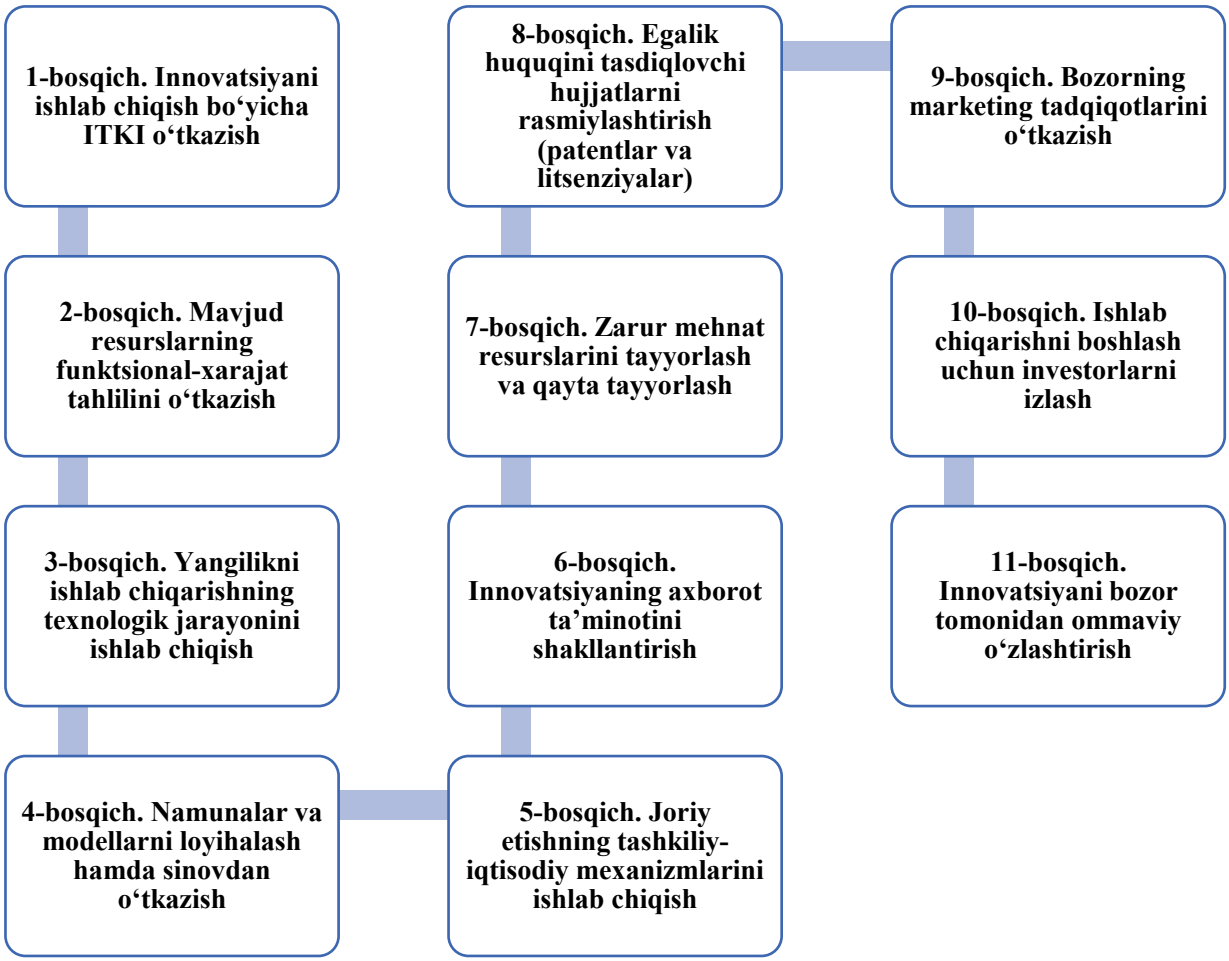
Iqtisodiy rivojlanishning innovatsion turi, o‘z navbatida, raqobatbardosh ustunliklarni shakllantirish va amalga oshirishni taqozo etadi. Bunga yuqori texnologiyali ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish, shuningdek, mavjudlarini modernizatsiya qilish orqali erishiladi. Natijada eng

so‘nggi ilmiy yutuqlar va ilg‘or texnologiyalarni qo‘llash asosida sezilarli qo‘shimcha qiymatga ega bo‘lgan mahsulot ishlab chiqariladi. Korxonalar uchun ushbu jarayonni samarali boshqarish qobiliyati iqtisodiyotni yanada rivojlantirishda markaziy masalalardan biri hisoblanadi.

Innovatsion faoliyatni boshqarish jarayoni, avvalambor, korxonadagi innovatsiya darajasini baholashni o‘z ichiga oladi. Bu esa muayyan metodologiyaga tayanishni talab qiladi. Mazkur metodologiya quyidagi ko‘rsatkichlarni baholashga qaratilgan:

1. Innovatsiyaga bo‘lgan ehtiyoj — korxonada yangilikka haqiqiy talab mavjudligi.
2. Texnik va texnologik tayyorgarlik — korxonaning joriy etishga tayyorlik darajasi.
3. Iqtisodiy samaradorlik — innovatsiyaning kutilayotgan foydasi.
4. Bozor talabi — innovatsiya natijalariga bozordagi ehtiyoj.
5. Mavjud analoglar va ustunliklar — bozordagi o‘xshash mahsulotlar bilan solishtirganda innovatsiyaning afzalliklari.
6. Keyingi modernizatsiya imkoniyati — korxonada uzluksiz innovatsion jarayonni yo‘lga qo‘yish istiqbollari.
7. Raqobatchilarning munosabati — raqobatchilar korxonaning innovatsion o‘zgarishlariga qanday javob berishi.

Innovatsion korxona faoliyatini tashkil etish uchun maxsus algoritm ishlab chiqilgan bo‘lib, u 1-rasmda aks ettirilgan. Mazkur algoritmning har bir bosqichi muayyan boshqaruv mexanizmlarini qo‘llashni talab qiladi.

1-rasm. Innovatsion korxona faoliyatini tashkil etish mexanizmlari [muallif ishlanmasi]

Innovatsion korxona faoliyatini yaratish uchun o‘ziga xos algoritm mavjud (1-rasm). Har bir bosqich ma'lum boshqaruv mexanizmlarini qo‘llashni talab qiladi.

Har qanday innovatsiya, uning kelib chiqish sohasidan qat’i nazar, quyida sanab o‘tilgan o‘n bir bosqichdan iborat jarayonni bosib o‘tadi. Bu jarayon g‘oyaning shakllanishi bilan boshlanib, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalari (ITKI) natijalarining bozor tomonidan keng miqyosda qo‘llanishi bilan yakunlanadi.

Har bir bosqich o‘ziga xos boshqaruv va rivojlanish jihatlariga ega. Bundan tashqari, ushbu bosqichlar iqtisodiy sohaning xususiyatlariga qarab ham farqlanadi.

To‘qimachilik sanoati misolida ko‘rib chiqilganda, ushbu algoritm bir qator o‘ziga xos jihatlarga ega. Ayniqsa, **xarajatlar va foyda tahlilini hisoblash bosqichi** alohida e’tiborga loyiqdir.

Yirik korporatsiyalar deyarli har kuni global bozorga yangi turdagi to‘qimachilik mahsulotlarini olib chiqmoqda. Masalan, so‘nggi paytlarda bozorda **“aqlli to‘qimachilik”** deb nomlanuvchi mahsulotlar paydo bo‘ldi. Ularning asosiy o‘ziga xos jihati shundaki, bunday materiallar atrof-muhit ta’siriga qarab o‘zining texnik xususiyatlarini o‘zgartirish qobiliyatiga ega.

Bunday sharoitda, o‘xshash xususiyatlarga ega bo‘lgan, biroq mavjud mahsulotlarga nisbatan ancha arzon bo‘lgan to‘qimachilik mahsulotlarini bozorga olib chiqish innovatsion korxonaga sezilarli raqobatbardosh afzalliklarni taqdim etadi.

Har bir innovatsiya, kelib chiqish sohasidan qat'i nazar, yuqorida aytib o‘tilgan o‘n bir bosqichdan o‘tadi, g‘oyani shakllantirishdan boshlab va bozor tomonidan ilmiy-tadqiqot va ishlanmalar natijalarini keng qo‘llash bilan yakunlanadi.

Har bir bosqich o‘ziga xos boshqaruv va rivojlanish mulohazalariga ega. Bu bosqichlar iqtisodiy sohaga qarab ham farq qiladi. To‘qimachilik sanoati uchun ushbu algoritm bir qator o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Xarajatlar va foyda tahlilini hisoblash bosqichi alohida e'tiborga loyiqdir. Yirik korporatsiyalar deyarli har kuni global bozorga yangi turdagi to‘qimachilik mahsulotlarini kiritmoqdalar. Masalan, yaqinda bozorda "aqlli to‘qimachilik" deb ataladigan mahsulotlar paydo bo‘ldi. Ularning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular atrof-muhitga ta'sir qilish darajasiga qarab texnik xususiyatlarini o‘zgartirishlari mumkin. Bu holda, o‘xshash xususiyatlarga ega, ammo mavjudlariga qaraganda ancha arzon to‘qimachilik mahsulotlarini joriy etish innovatsion korxonaga sezilarli afzalliklarni beradi.

Hozirgi kunda Amerika Qo‘shma Shtatlari va Germaniya kabi davlatlar aqlli to‘qimachilik (smart textiles) mahsulotlarini ishlab chiqish va ularni sanoat miqyosida ishlab chiqarish bo‘yicha jahon yetakchilari hisoblanadi.

Xususan, Amerika Qo‘shma Shtatlarda nanotexnologiyalarni qo‘llash asosida innovatsion to‘qimachilik mahsulotlarini yaratish va joriy etishga ixtisoslashgan maxsus ilmiy markaz — Advanced Functional Fabrics of America (AFFOA) faoliyat yuritadi. Ushbu kompleks ilmiy-tadqiqot va amaliy ishlanmalarni birlashtirgan holda sohaning rivojlanishiga katta hissa qo‘shmoqda.

Innovatsiyalarni boshqarishda rag‘batlantiruvchi mexanizmlarni amaliy qo‘llash to‘qimachilik sanoati ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilash imkoniyatiga ega. Shu sababli, sohada **tezlashtirilgan innovatsion rivojlanishni rag‘batlantirish siyosati** olib borilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday siyosat mamlakat to‘qimachilik tarmog‘ining taraqqiyotida muhim ustunliklarni ta’minlashi mumkin.

Bu borada ko‘p jihatdan **hukumatning sohani qo‘llab-quvvatlash darajasi** bilan bog‘liq. Ayni holat esa to‘qimachilik kompaniyalari uchun ham ijobiy, ham salbiy tomonlarni o‘z ichiga oladi.

Davlat tomonidan innovatsiyalarni joriy etish sur'atlarini tezlashtirishga qaratilgan fundamental ilmiy izlanishlar uchun katta miqdorda mablag‘ ajratish nisbatan osonroq hisoblanadi. Bu esa sohada yangi ishlanmalarning paydo bo‘lishi va rivojlanishiga keng imkoniyat yaratadi.

Global moliyaviy beqarorlik sharoitida davlat idoralari innovatsion dasturlarni moliyalashtirishni qisqartirmoqda yoki ularni qoldiq asosida moliyalashtirishga o‘tmoqda. Bu holat quyidagi xavflarni keltirib chiqaradi:

- Alohida kompaniyalar innovatsiyalarni noma'lum muddatga to‘xtatib qo‘yish imkoniyatiga ega bo‘ladi;
- Ishlab chiqilgan va katta mablag‘ sarflangan innovatsiyalar vaqt o‘tishi bilan eskirib qolishi mumkin;
- Bozorda ilg‘or alternativ mahsulotlarning paydo bo‘lishi, avvalgi innovatsiyalarning talab darajasini yo‘qotishiga sabab bo‘ladi.

Natijada, kompaniya katta mablag‘ sarflab ishlab chiqqan yangiliklari ommalashmasdan qolishi va iqtisodiy jihatdan samarasiz bo‘lib chiqishi mumkin.

O‘zbekistonning jahon bozorlariga yirik o‘yinchi sifatida chiqish istagi, to‘qimachilik sanoatida innovatsion faoliyatni davlat darajasida strategik ustuvorlik sifatida belgilashni taqozo etadi. “Aqlli to‘qimachilik” kabi yuqori qo‘shimcha qiymatli mahsulotlarni yaratish, 4C modeli va 11 bosqichli algoritmni amaliyotga joriy qilish, hamda moliyalashtirish va kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish orqali raqobatbardoshlikni oshirish mumkin.

Amalga oshiriladigan islohotlar barqaror, uzoq muddatli va muvofiqlashtirilgan bo‘lishi shart. Zero, innovatsion faoliyat bir martalik loyiha emas, balki uzluksiz jarayon bo‘lib, uning muvaffaqiyati davlat, fan va biznesning o‘zaro hamkorligiga bevosita bog‘liq.

O‘tkazilgan tahlillar natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. Innovatsion faoliyatning mazmuni – bu nafaqat yangi mahsulot yaratish, balki mijoz qiymati, mijoz xarajatlari, qulaylik va ikki tomonlama muloqotni (4C modeli) o‘z ichiga olgan keng qamrovli jarayondir. Innovatsiyaning muvaffaqiyati bevosita iste'molchilarning ehtiyojlari va bozor talablariga asoslangan holda shakllanishiga bog‘liq.
2. Innovatsion rivojlanishning asosi – iqtisodiyotning va uning tarmoqlarining innovatsion yo‘nalishda rivojlanishi ishlab chiqarish tuzilmasida yuqori texnologiyali korxonalar ulushini oshirishga tayanadi. Bu esa ilg‘or ilmiy yutuqlar va texnologiyalarni joriy etish orqali amalga oshiriladi.
3. 11 bosqichli algoritm – innovatsiyani g‘oyadan boshlab, bozor tomonidan ommaviy o‘zlashtirilishigacha bo‘lgan to‘liq siklni qamrab oladi. Har bir bosqich (ITKI, xarajatlar tahlili, texnologik jarayon, sinovlar, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar, axborot ta'minoti, kadrlar tayyorlash, patentlash, marketing, investorlarni jalb qilish va bozorga chiqarish) o‘ziga xos boshqaruv mexanizmlarini talab qiladi.
4. To‘qimachilik sanoatining o‘ziga xosligi – ushbu sohada “aqlli to‘qimachilik” kabi innovatsion mahsulotlarning paydo bo‘lishi yangi raqobatbardosh imkoniyatlarni yaratmoqda. AQSh (AFFOA ilmiy kompleksi) va Germaniya kabi davlatlar bu borada yetakchi hisoblanadi.
5. Davlat siyosatining roli – hukumat tomonidan innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash ikki tomonlama xususiyatga ega: ijobiy jihat – fundamental tadqiqotlarni moliyalashtirish imkoniyati; salbiy jihat – global moliyaviy beqarorlik sharoitida moliyalashtirishning qisqarishi, bu esa innovatsiyalarning eskirishiga va bozorda raqobatbardoshligini yo‘qotishiga olib kelishi mumkin.

Xulosa sifatida ta’kidlash mumkinki, O‘zbekiston to‘qimachilik sanoati innovatsion rivojlanish uchun sezilarli salohiyatga ega, biroq ushbu imkoniyatlardan to‘liq darajada foydalanilmayapti. Hozirgi vaqtda innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda, davlat dasturlari ishlab chiqilgan, tegishli institutlar shakllantirilgan hamda me’yoriy-huquqiy baza takomillashtirilmoqda. Shunga qaramay, mavjud innovatsion infratuzilmani samarali boshqarish mexanizmlarini yaratish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Bunday mexanizmlarni joriy etish kelgusida milliy to‘qimachilik mahsulotlarining jahon bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish, shuningdek, xorijiy mahsulotlar bilan teng sharoitda raqobatlasha oladigan tizimni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982.
2. Крайнова А.В. Инновационные факторы повышения конкурентоспособности российской экономики // Вестник СГЭУ. – 2012, №4. С. 46...50.
3. Белокрылова О.С. Теория инновационной экономики. – Ростов н/Д.: Феникс, 2009.
4. Gooper R.G. Winning at new products. MA: Addison Wesley, 1993.128". Hammer M. and Champy J.Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution. -N.Y: Harper Business, 1994.
5. Mensch G. Das technologische Patt: Innovationen uberwinden die Depression. – Frankfurt: Umschau verlag, 1975.